

Борис Парашкевов

НАРОДНИ ЕТИМОЛОГИИ

Думи и имена с вторична
семантична и морфологична мотивация

София, 2013

Всички права запазени. Нито една част от лексикона не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Борис Парашкевов, автор, 2013
© Издателство „Изток-Запад“, 2013

ISBN 978-619-152-342-9

Борис Парашкевов

НАРОДНИ ЕТИМОЛОГИИ

ДУМИ И ИМЕНА С ВТОРИЧНА
СЕМАНТИЧНА И МОРФОЛОГИЧНА МОТИВАЦИЯ

*Посвещава се на светлата памет на
проф. Иван Шишманов (1862–1928)
по повод 120-годишнината от
публикуването на неговата монография
„Принос към българската народна етимология“ (1893)*

ПРЕДИСЛОВИЕ

Не само на филолозите, които са се готвили за изпита по общо езикознание и лексикология, е известно, че под народна етимология по принцип се разбира наивният опит да се осмисли някоя неясна дума. Всъщност опитът да се осмисли на своя глава едно неясно наименование на практика означава то да бъде преосмислено. Иначе казано, с термина народна етимология обикновено се качествават случаите, когато ненаучно се тълкуват произходът и значението най-често на чужди, но понякога и на редки или остарели домашни думи. То е дословен превод на немската композиция *Volksetymologie*, употребена от германския библиотекар и историк Ернст Фьорстеман в неговата статия *Ueber die Volksetymologie* (1852), тоест „За народната етимология“. Съдържанието на този вече интернационализиран термин се дефинира като звуково приобщаване на непозната дума към някоя позната. Случва се той да бъде използван присмехулно с цел да се отправи упрек към известни непохватни езикови упражнения. Но дори да е така, желанието да се придобие или придаде яснота не е признак на необразованост, а проява на естествен стремеж към познание, което по отношение на думите се предоставя от науката за истинността, известна като етимология.

Когато едно дете пита какво означава собственото му име (било то *Тошко*, *Стефчо* или *Петьо*) или името на селището, в което живее (например *Бургас*, *Карнобат*, *Русе*, *Ихтиман* или *Плачковци*), то неволно се докосва до същностни въпроси в сферата на етимологията. Когато някой политик или икономист пояснява, че терминът *стимул* води началото си от латинското означение за остена *stimulus*, което още римляните употребявали фигуративно в смисъл на подтикване, подбуждане, насърчаване, този политик или икономист вплита в реториката си елементи на етимологията. Влагайки в устата на Бай Ганю репликата *Дявол да я вземе, много ми се харесва тази дума „фаталния“! Като каже така фф...ф...ф а т а л н и я, сякаш че ффащам някого за гушата...*, Алеко Константинов неволно дава чудесен пример именно за логиката на обрисуваната тук народна етимология. Чудомир пък направо онагледява нейното практикуване чрез опитите на Динко Духтито да разтълкува загадъчната дума *номенклатура* в едноименния разказ: *Кла-тура... кла-тура... Брей, Лалчо, да не е нещо за подигравка написано, брей – поел Духтито. – Да не искат да те подметнат, дете само седши в склада и си клатиш краката, и ти плащат, а? Кла-тура... От клатене трябва да произлиза.* Едва ли ще е пресилено, ако назованите случаи бъдат използвани в подкрепа на факта, че етимологията е най-популярната област на езикознанието и в частност на неговия дял лексикологията. Първопричината за привидно голото любопитство несъмнено лежи в неизчерпаемата любознателност на човека, в неговия стремеж да вникне в смисъла на непознатото и в диренето на опора при опитите то да бъде изяснено.

Универсалността на народната етимология може да се илюстрира с примери от други езици. У нас хайтянската дума *hamáca* почти е запазила гласежа си – *хамак*, докато в нидерландски, шведски и немски била преоформена съответно на *hangmat*, *hängmatta* и *Hängematte*, тоест букв. ‘висяща или окачвана черга’. В английски испанското означение за хлебарката *sucaracha*, звуково сближено без осезаем повод с *cock* ‘петел’ и *roach* ‘риба плотва’, се е установило с гласеж *cockroach*, впоследствие опростен на *roach*. Чрез контракция (свиване) английският архаизъм *God be with ye* ‘Бог да бъде с вас’ е бил преобразен на *good-bye* ‘довиждане, сбогом’, при което ясно проличава приравняването на първата му съставка към *good* в тематично сходните формули *good day* ‘добър ден, довиждане’, *good evening* ‘добър вечер’. Съставните части на недифтонгизирания елзаски облик *sūrkrūt* за книжовното немско означение *Sauerkraut* ‘нарязано на ивици кисело зеле’ били заменени във френски с *chou* ‘зеле’ и *croute* ‘кора, коричка’, поради което адаптираният по този начин германизъм гласи *choucroute* ‘(ястие от) кисело зеле’. В руски словосъчетанието *мемориална дъска* просторечно бива превръщано в *мрамориална дъска*, а френската заемка *бульвар* ‘булевард’ става по-понятна с гласеж *гульвар* (сближено с глагола *гулять* ‘разхождам се’); дори домашното руско прилагателно *близозоркий* е било скъсено в *близоркий* и накрая видоизменено в *близорукий*, запазвайки изконното си значение ‘виждащ наблизо, късоглед’, макар вече формата му да подвежда към тълкуване като ‘късорък’.

Предназначението на настоящия лексикон е да запознае читателя с многобройни случаи както на простодушни, но естествени в мотивацията си осмисляния на неясни по звучене думи и собствени имена, така и на граматически преоформения, придобили вече гражданственост или все още нежелани в езиковата ни практика. Основният принцип на изложението е да покаже какъв е реалният им произход, коя тяхна употреба е правомерна, респ. какъв вид отклонение е настъпило от първоначалната форма, доколко то е допустимо и как да бъде избягвано при заемки, когато бъдат използвани в естествената им среда извън рамките на българския език. Освен това са анализирани неправдоподобни етимологични справки в лексикографските ни справочниците, имащи в известен смисъл характер на своеобразна „научна“ народна етимология и налагащи подмяната на несъстоятелни постановки с по-коректни решения.

Към задачите на лексикона само илюстративно спада представянето на част от многобройните спонтанно настъпили с течение на времето семантични промени (разширяване или стесняване, влошаване или подобряване на значението). За тяхното популяризиране лексикографията ни е в дълг към любознателността на читателите най-вече по отношение на чуждите думи. Така например всеки служещ си с електронната поща знае какво означаваме като спам и каква досада е получаването му. Общеизвестно е, че терминът идва от англ. *spam*, но не и „подробността“, че SPAM е телескопично производно от англ. *spiced ham* ‘шунка с подправки’ – възродено понятие с отрицателна отсянка, отразяващо фирменото

наименование на шунковите консерви, които по време на Втората световна война втръснали на американските войници. Спортният термин *репешаж* като повторна надпревара на елиминирани състезатели, за да се квалифицарат за по-нататъшно участие, идва от френски, но не е видоизменение на логичното като източник абстрактно име *repassage* ‘повторно преминаване’, а застъпник на *repêchage* ‘поправителен изпит; репешаж’ (букв. ‘подновяване на риболова’, производно от *pêcher* ‘ловя риба’, а то от *pêche* ‘улов на риба’). Не дребнаво, а напротив – доста поучително е да се припомним, че унаследената от старогръцки композиция *демагог* първоначално е била означение за народен водач (вж. в корпуса на лексикона)!

Подобни данни за историята и семантиката на заемките се срещат спорадично в някои наши речници на чуждите думи и в други справочници, но по-подробни и по-систематични етимологично издържани екскурси биха могли да се очакват преди всичко от лексикони, посветени на чуждоезиковите елементи в нашия език, анализирани колкото в рамките на строгата научност, толкова и в духа на занимателната лексикология.

ТИПОЛОГИЯ НА ВТОРИЧНАТА СЕΜΑΝТИЧНА МОТИВАЦИЯ ИЛИ НА НАРОДНАТА ЕТИΜΟΛΟΓΙΑ

Като наука, която изследва произхода, родствените връзки и развоя на думите, етимологията води началото си от Древна Елада, където се е зародило учението за издирване истинността на думите *ἐτυμολογία*. Затова и в своя Речник на чуждите думи радетелят за обогатяване на българския език Стефан Младенов пояснява гърцизма *ἐτυμολογία* с калката *истинословие*. В по-опростен смисъл днес ние свързваме означението етимология с изясняване на въпроса откъде иде някоя чужда или непозната дума. Следователно само по себе си етимологизуването е културна необходимост, а не приумица за задоволяване на любопитството. В какви стъпки протича то? С посочването на *гилза* и *гаубица* като заемки от руски например на нас ще ни бъде предложена вярна, но елементарна информация. По-подробното представяне на тяхната миграция ще наложи към нея да се добави, че те само по гласеж са русизми, съдържащи съществени звукови модификации на своите прототипи. Защото рус. *гильза* е специфична адаптация на нем. *Hülse* (букв. ‘обвивка, шушулка’, в случая съкратено вместо *Patronenhülse* ‘гилза на патрон’) с традиционна южноруска субституция на звука /h/ с /g/ (срв. *Гамбург*, *Гитлер*, *герой*, от последното и бълг. *герой* наред с остар. херой) и делабиализация на неславянския звук /y/ (отбелязван в немски с <ü>), възприет с диалектно произношение /i/ или видоизменен в руски на /и/. Заемката *гаубица* ‘артилерийско оръдие за стрелба със стръмна траектория’ дава пък още по-добра представа за сложната картина при словната история и миграция на някои чуждици. Заета е чрез рус. *гаубица* (през XVII в. *гоубица*) и пол. *houbica* от предформа на нем. *Haubitze* сщ. С по-ранните си облици *haubiz/hauf(e)niz* ‘тежко оръдие’ немското наименование било възприето по време на Хуситските войни (1419–1436) от чеш. *houfnice* ‘дървена каменометна машина’, впоследствие ‘гранатомет с къса, но широка цев’. То продължава стчеш. *haufnice*, образувано от *haufnŷ* ‘накуп, по много’, с което се намеквало, че старинната катапулта мятала не по един, а по много камъни наведнъж. Прилагателното *haufnŷ* от своя страна е получено от стчеш. *hauf/ huf*, възприето от срвиснем. *hūfel/ houf* ‘куп, множество’. От друга страна, изхождайки от обстоятелството, че примерно думите *коригирам* и *коректура* в крайна сметка застъпват съответно лат. *corrigo* ‘поправям, изправям’ и *correctura* ‘поправка’, ние се убеждаваме в логиката на нормативно препоръчвания различен вокализъм в началословието на двете думи. По сходен начин се вниква в привидната непоследователност при словни двойки като *компрометирам* спрямо *компромис*, *теоретичен* спрямо *теория*, *транскрипция* спрямо *транскрибирам*.

В практиката на нашата лексикография пестеливи данни за етимологията по принцип се предоставят в речниците на чуждите думи, донякъде също в тълковните речници и енциклопедиите, но и там само за част от заетата лексика (едва ли в тълковен речник на нашия език някога ще се намери намек за генетичната или деривационната връзка на *гозба* с *гостя* и *гост*, на *изток* с *изтека* и *изтичам*, на *пролет* с *лято*). Справката в тях уместно се предлага в стегнат, но невинаги системен, в редица случаи дори в недостоверен вид. Последното се дължи на обстоятелството, че издирването на етимона, тоест на първообраза на едно означение, и проследяването на неговата миграция често са свързани с неясноти и това налага изграждането на хипотези. Допустимостта на догадки и на конкурентни постановки в процеса на етимологизирането е причина за немалко дилетантски и дори фантастични изяви, които компрометират научната етимология като доста несериозно занимание. Ето един фрапантен пример за екстремно манипулативно заиграване с науката за истинността етимология. Гръцката дума *κρύσταλλος* ‘лед; планински кристал’ (производно от *κρύος* ‘мраз’) е прототип на международния минералогичен термин, звучащ *кристал* в български и *Kristall* в немски. В една научно-популярна книга за ролята на водата и солта германските автори са си позволили своеволно разлагане на немския облик на съставки *Krist* и *all*, първата от които отъждествяват с *Kristos* = *Christos/ Christus* (тоест Христос). Нейното реално значение ‘помазаният’ (гръц. *χριστός*, минало причастие към *χρίειν* ‘намазвам; помазвам’) през измисленото ‘посветеният’ те безапелационно възвеждат към някакво уж първично ‘съзнание’ (нем. *Bewusstsein*). Втората съставка пък обявяват за идентична с нем. *all* ‘всичко, все-’ и като мнима прасемантика на разчленението *Krist-All* съчиняват немскоезичната композиция *All-Bewusstsein*, тоест всесъзнание...

Успоредно с научната етимология, която се основава на твърдо установени изследователски правила и принципи, съществува едно явление, породено от вече изтъкнатия траен стремеж у човека да вникне в смисъла на думата или собственото име на базата на позната лексика и на уж логическа основа. Спонтанното свързване на някое непознато означение с познат езиков материал е известно като вторична семантична мотивация или народна е т и м о л о г и я (също етимологична реинтерпретация, респ. реетимологизиране). Доколкото на научната етимология се налага да разгадава етимони, при нея също се срещат случаи на неправомерно изтъквани словни взаимовръзки. За българската диалектна дума *балв̀айца/ балв̀айца*, регистрирана във фолклорния текст от сборника „Български народни песни“ на братята Димитър и Константин Миладинови *Си омеси пребела погача, / си я меси с̀ѐ от балва̀йца* и определяна от Найден Геров като турцизъм, в съгласие с мнението на Стефан Младенов, изразено в неговия *Етимологически и правописен речник*, в справочната ни книжка нееднократно се посочва значение ‘отрова’ и немско потекло: *Bleiweiß* ‘оловно белило’ – просторечно наименование на отровния оловен карбонат. В действител-

ност локализираните в югозападни български говори облици *балвайца/бълвайца* са контрахираните форми от народното име на растението **бълва̀вица** (диалектно производно от глагола *бълвам*), така че правдоподобна за него би била не семантичната дефиниция ‘отрова’, а ‘растение *Lolium temulentum* L., отровен плевел от семейство Житни, предизвикващ повръщане’. В един от нашите авторитетни речници на чуждите думи общославянската домашна дума **тур** като наименование на измрелия европейски бик *Bos primigenius* ненужно се извежда чрез френ. *toureau* ‘бик’ от латинизма *taurus* сщ., с който славянизмът *тур* фактически е прасроден. Друг не по-малко солиден речник пък обявява за русизъм **щю̀ка** – в действителност общославянско означение за хищната риба *Esox lucius*.

Тези сравними с похватите на народната етимология упорити опити потеклото най-вече на чужди думи да се търси в сходни по форма или гласеж и семантично донякъде пригодни лексикални съответствия в други езици могат да се илюстрират с редица неуместни или неточни първоизточници. Към тях спадат между другото остар. **а̀хто̀под**, отнасяно понякога не към гръцкия диалектизъм *ἄχταπόδι/ὄχτοπόδι* ‘октопод’, а към мнимо *Achtopod в немски (явно заради началословното звуково съвпадение на немското числително *acht* ‘осем’ с неговия гръцки когнат *ὀκτώ* сщ.); **гь̀отверен/гь̀отферен** ‘глулав, прост човек; пасивен хомосексуалист’ не е заемка от немски, а отразява тур. *götveren* (съставено от *göt* ‘задник’ и сегашното деятелно причастие от *vermek* ‘давам’), дословна калка от което е *дупедавец*; **дй̀джей** ‘дисководещ’ застъпва английското инициално съкращение (акроним) *dj* от *disc jockey* (съставено от *disc* ‘грамофонна плоча’ и *jockey* ‘ездач’, с българска адаптация *дискоджокей*), а не от английска псевдокомпозиция *disko-joker (с втора съставка англ. *joker* ‘шегобиец, шут; джокер в карти за игра’); прототипът на **па̀рса** ‘събирано от публиката възнаграждение за улични музиканти’, възприето действително чрез тур. *parsa* ‘паничка на просяк или музикант’, е италиански, но не гласи *bar-sa, а *borsa* ‘кесия; борса’, унаследено от гръцкия по произход латинизъм *bursa* ‘кожа; кожена кесия’ (срв. от същото потекло етимологичните дублети *борса* ‘тържище’ и *бурса* ‘семинария’); **плондер** ‘вътрешна надуваема част на футболна топка’ (с най-стара регистрация *плондер* от 1923 г.) е етимологически неясно, а не заемка от несъществуващ немски първоизточник *Plonder, изтъквано безкритично в по-нови големи лексикографски справочници; не нем. *Scholle* (фактически ‘парче земя или плаващ лед’), а лабиализуваният (апоекпиран) австрийски облик *Schäl* на нем. *Schale* е източник както на **шол** ‘месо от говежди бут’, така и на **шю̀ла** ‘метална купичка за компот или сладолед’; по-скоро неуместна шега е за източник на печатарския термин **шпа̀ц/шпа̀ция** ‘метална пластинка, поставяна между буквите или думите за разреждане на набора’ да се посочва нем. *Spatz* (означаващо ‘врабче’) вместо *Spatium*, застъпник на лат. *spatium* ‘пространство, междина’.

При етимологичния анализ на чужди думи е редно най-напред да бъде назован техният (макар понякога и хипотетичен) прототип, едва след което евентуално да се експлицира неговата словообразователна база или пък да се пояснят съставните му части. В противен случай етимологизуването губи своя смисъл или води до имагинерни комбинации, бламиращи цялата процедура. Следователно не е логично заети в езика ни съществителни имена да се възвеждат към някакъв глагол в изходния език, напр. **брошюра** към френ. *brocher* 'съшивам' или **пикап** 'малък товарен автомобил' към англ. *pick up* 'събирам', респ. **брүдер** 'специален отоплителен уред в инкубатор' към англ. *brood* 'мътя пилета', след като те отразяват съответно френ. *brochure* и англ. *pickup (truck)*, респ. *brooder* (вж. също *абрихт* и *щрайх* в корпуса). От друга страна, **бәнпер/ бампер** 'мантинела, крайпътното метално ограждение за предпазване на автомобили да не излязат извън платното' не се състои от нем. *Bahn* 'път' и гръц. *περί* 'около', а е рядка, семантично неадекватна заемка чрез рус. *бәмпер* 'предна и задна броня на автомобил' от англ. *bumper* 'ударосмекчител' (срв. жаргонната употреба на *бәмпер* в смисъл на 'лека кола; пълна жена с големи гърди'); терминът **күпферникел** не е образуван по нем. *Kupfer* 'мед' + *Nieckel* 'никел', а е заемка от немската композиция *Kupfernickel*; **фүтшок** 'път с нанесени на него деления за измерване от кораб на неголеми дълбочини' не е структурирано по англ. *foot* 'стъпка' + нем. *Stock* 'път', а е заемка чрез рус. *фүтшòк* от нидерл. *voetstok* (с приблизителен гласеж *фүтшòк*) – композиция от *voet* 'стъпало на крак; фут' и *stok* 'път', което показва, че първоначално нанесените по въпросния път деления са били във футове; **хёртел** 'изкуствено препятствие при надбягване с коне' не може да застъпва нем. *Gerte* 'път' и тъй като се има предвид терминът *хёрдел* (както се вижда от лемата *хёрделист* 'лекоатлет, който бяга с препятствия' в същия речник), източник фактически е англицизмът *hurdle* 'плет; изкуствено препятствие при спортни надбягвания'. Върхна точка на етимологична вулгаризация някои лексикографски помагала демонстрират при представяне на думата **беневрѐци** 'тесни горни гащи в западнобългарската мъжка носия'. В *Речника на българския език* и в тълковните речници потеклото ѝ не се посочва, а отделни речници на чуждите думи я дефинира като означение за тесни шопски панталони от бял шаек, при което като източник или за сравнение кратко, ясно и уместно привеждат сръбското ѝ съответствие *бенѐвреке*. На същото мнение е бил и Стефан Младенов, но разсъждавайки върху строежа на думата в сравнително-исторически план, той допуска наличие на генетично съпоставими с нейния състав келтски корени и ги онагледява, като привежда сродни думи в немски, албански, латински, гръцки. Противно на всеки методологически издържан анализ на заемките, посочените от него паралели са използвани в два от най-солидните ни справочници в опити за безразборно сглобяване на думи от разни езици с цел да се получи нещо като прототип на *беневрѐци*: от една страна, срхр. *бенѐвреке*, може би по нем. *Veine* 'крака' + алб. *brekë*, гръц. *βρακί* по лат. *braca*

‘гащи’, а от друга – от нем. *Veine* ‘крака’ и лат. *braca* ‘гащи’ през алб. *brecë* и сръб. *беневреке*...

В корпуса на настоящия лексикон аналогични похвати на своеобразна „научна“ народна етимология се разискват под *аерозол*, *балкон*, *банка*¹, *баста*, *бухта*, *герб*, *екер*, *зол*, *квелрелиеф*, *кетел*, *кетен*, *ламперия*, *пикир*¹, *сако*, *фул*, *шлем*², *шлифер*, *шмайзер*, *шлюз*, *шпагат*, *шушони* и др. Фатално при далеч многобройните пропуски от този род е не толкова тяхната еднократна поява, а порочната практика етимологични справки в предходни речници на чуждите думи да се възприемат безкритично в по-нови. В резултат на това наред с похвалното популяризиране на междувременно оповестени корекции те преповтарят отдавна прокарани несполучливи решения, мултиплицират се погрешни представи и в крайна сметка потребителите биват подвеждани трайно.

Със съвсем друга псевдоетимологичност се характеризират предприеманите от Г. С. Раковски „патриотични“ тълкувания на чужди думи и имена чрез български езикови средства. Те са се прочули със своята забавност: вместо *санскрит* да се казвало *самскрит*, понеже било означение за езика, който *сам се бил скрил*; в името *Наполеон* бил заложен нашият израз *на поле он*, сиреч онзи, който е на (бойното) поле. На тази основа се предприемат полусериозни тълкувания като разлагането на *ч(ел)овек* на *чело* + *век*, а под формата на шеговити въпроси нерядко се практикуват анекдотични игрословици и каламбурни пояснения, напр. Как са възникнали имената на континентите Африка и Америка? – Край брега на Нил, изнемогвайки от жегата, Бай Ганю бил извикал „А в реката!“, а при вида на Амазонка пък бил ахнал възторжено „Ама река!“, та тези възклицания се преоформили в наименования на двата континента – *Африка* и *Америка*. Или: Какво значи *администрация*? – *Ад, мини настрана!* – А какво е *конспирация*? – *Спиране на кон* пред бариера. – От какво бил направен първият *стобор*? – Очевидно от сто бора, щом го наричат *стобор*... Като спекулативна народна етимология може да се окачестви посочената по-горе тенденциозна процедура, разчленяваща нем. *Kristall* на *Krist-All*, та в крайна сметка да му бъде приписан въображаем изходен смисъл *All-Bewusstsein* ‘всесъзнание’.

Тъй като появата на народна етимология е последица преди всичко от семантични или морфологични преосмисляния и аналогии, към нея по принцип не биват отнасяни нито случаи на лапсуси, нито разговорни и просторечни формални модификации от рода на акцентни отклонения като *аула*, *бюро*, *велпане*, *евро*, *мерцедес*, *порше*, *Шенген* вместо коректните *аула*, *бюро*, *вълпане*, *евро*, *мерцедес*, *порше*, *Шенген*; асимилации и дисимилации като *акардион*, *козинак*, *калитор*, *лабаратория*; аферези като *катма*, *Танас* вм. *акатма*, *Атанас*; метатези като *барелина*, *перелина*, *склуптор* вместо *балерина*, *пелерина*, *скулптор*; елизии и епентези като *кво*, *четри*, *двечера*, респ. *Арахангеловден*, *перспектива*, *через*; разколебан род като *бонбона*, *домата*, *комбайна*, *плаца*, *снегорина* вм. *бонбон*, *домат*, *комбайн*, *плац*, *снегорин*. С течение на времето част от тях може вече да

са придобили статус на книжовни форми: *вехт* от *ветх* (стбългар. вѣтъхъ), *гозба* (от *гостба*), *нещо* (вм. *нящо*), *празен* (от *празден*, стбългар. праздѣнь), *сърце* (но *сърдечен*), *монастир* (вм. *монастир*), *мармалад* (вм. *мармелад*), *дванайсет* и *двайсет* покрай *дванадесет* и *двадесет*, докато други са в интензивна конкуренция (вж. *вкуснотия*, *теракота* в корпуса). Това важи също за опосредствени и затова формално неадекватни спрямо прототипа заемки като споменатите *гилза* и *гаубица* (вж. и *ефрейтор*) или галицизмите *апартамент*, *булевард*, *фотьойл*, включително устни заемки от руски като *бардак* (вж.), *каляска*, *кантора*, *пагон*, *партенка*, *кънки* (при руска графика *бордак*, *коляска*, *контора*, *погон*, *портянка*, *коньки*), които не се подчиняват на традицията за запазване на руската графика (например рус. *окончание* > българ. *окончание*, а не **аканчание*).

Доколкото са намерили траен прием в езиковата ни практика, те в повечето случаи придобиват легитимност на неадекватни заемки – повечето непоправими, а някои все още променими, напр. не *круиз*, *кетчуп*, а *круз*, *кечъп* (вж.). Когато обаче в тях се открояват елементи на семантично, словообразователно и/или граматическо преосмисляне най-често под влияние на аналогията (вж. *светофар*), те могат да бъдат причислени към самостоятелни типове народна етимология. С оглед на това при осмислянето, модифицирането и пригаждането на словесно непознатото към словесно познатото би било целесъобразно да се разграничат три типа вторична семантична мотивация или три вида „народно етимологизиране“, сиреч преосмисляне.

Единият вид преосмисляне протича подсъзнателно, при него не се предприема никаква промяна във формата на думата или името, а само се създава семантична връзка с позната, сходно звучаща лексикална структура. Резултатът от този процес може да се означава като асоциативна народна етимология. Той протича дискретно и невинаги подлежи на стопроцентово верифициране. Става въпрос за това дали голяма част от българите (ако не всички) наистина асоциират *смок* със *смуча*; дали улегналите заемки *опият*, *полип*, *скрин*, *стоически* биват мотивирани съдържателно с домашните глаголи *опия*, *полепвам*, *скрия*, *стоя*; доколко неологизмите *стрес* и *клонирам* намират подсъзнателна семантична опора в нашите думи *стресвам* (*се*) и *разклонявам* (за всяка от тези думи вж. съответната лема в корпуса). В лексикологичната книжнина подобни двойки служат най-често за онагледяване на явлението народна етимология. Освен тях обаче с цел коригиране в корпуса са включени и редица несполучливи етимологизувания, при които – макар и от научни позиции – са допуснати неуместни асоциативни позовавания, обсъдени тук условно като „научна“ народна етимология.

При втория вид „народно етимологизиране“ преосмислянето протича чрез спонтанно извършена промяна в гласежа на непознатата дума или име с цел пригаждането им към позната лексикална структура. С оглед на това резултатът може да се окачестви като модификативна („корективна“) народна етимология. Нейни продукти между другото са както станалият вече банален

пример за народна етимология *сушоар* вместо *сешоар* (вж.), така и някогашното романтично означение *Дряно поле* (вж.) за града на император Адриан, сиреч за *Адрианопол* (днес *Одрин*). Понякога израз на модификацията е цялостната подмяна на съставни части в чуждото означение с по-познати или с домашни (вж. *аероконяк*, *полуклиника*, както и *стереопор* под *стиропор*). В няколко случая вместо една чуждица се използва друга, по-популярна (вж. *мениджър*, *натурален*, *невалиден* в корпуса), така че тук мотивът за „народното етимологизиране“ бива подбуджан от паронимията като формално сходство на две думи, затрудняващо тяхното разграничаване.

В трети вид „народно етимологизиране“ е целесъобразно да бъдат обособени случаите, които показват било съзнателни, било спонтанни звукови и/или морфологични модификации, целящи формалното адаптиране главно на чужди лексикални единици, но също така и които са резултат от проявена словообразователна активност или деструкция. Подходящо за този тип разнородни (пре)осмисляния е означението *фономорфологична народна етимология*. Към нея спадат лексикални продукти като лематизираните в корпуса *тризонет*, *трилотаж*, *тримаран* или поредицата *тризнаци*, *четиризнаци*, *петзнаци* (вж. *близнаци*), аналогии, антонимни и звукови атракции като анализирани под *вечер*, *доле*, *лошав*, *нощем*, *осем*, *девет*, *ноември*, заемките с фонемна или словообразователна свръхстарателност като *зехтин*, *изографисвам*, *изумруд*, срastването на предпоставен член (*азимут*, *алгоритъм*, *алигатор*, *трюм*) или деглутинирането на привиден член (*адзури*, *оранжсев*), многобройните сингуларизирани чужди плурални форми (вж. *албинос*), редеривати от типа на *апреска*, *гума*, *гуна*, *ска*, *кибик*, *матрак*, *кюнец*, включително получените чрез деглутинация *зола*, *бомбе*, *пале*, *цигаре*, *картоф*, *пантоф*, *трефа*, елиминиране на съставки от заети лексикални структури с последвало натоварване на запазената част със значението на цялата лексема (т.нар. *pars pro toto*-заемки), както при *дансинг*, *допинг*, *къмпинг*, *паркинг*, *холдинг*, *аницуг*, *боди*, *буксир*, *пломбир*, *шлеп*, *шлюз*, *щрайх* и др. (по-подробно вж. под *абрихт*). По принцип обаче не са вземани предвид регионализми от рода на привезданите в някои лексикологични източници *гранà*, *лимонà*, *решè*, *деканà*, *ректорà* вместо *граната*, *лимоната*, *решето*, *деканат*, *ректорат*, нито телескопични каламбурни контаминации от рода на *графикатура*, *демократура*, *пълнолудие*, *страгедия*, *стъкмистика* (за разлика от *занаятие*), анекдотични асоциирания примерно на *диктатор* с *човек*, *който диктува писмата си*, на *легален* и *легация* с *легло* и *лягам си*, на *лизинг* с *лизане*, или пък okazjiонализми най-вече от детско-юношеската реч, в която *стижама* като наименование на дрехата за спане е безспорно по-еднозначно от *пижама*, търсенето на мотивация за *студент* в *студен*, дефинирането на *дипломат* като *дипломирал се човек*, свързването на *христоматия* с *Христо Ботев*, преиначаването *Рамбо Силек* вместо *Ран Босилек*, да не говорим за станалата пословична улица „*Ханко Брат*“...

Въз основа на очертаните дотук критерии беше подбиран материал за изготвяне на настоящия лексикон, съдържащ думи и имена с вторична мотивация в нашия език (включително няколко находки в банатския български говор от румънските селища Бишноф и Винга: *бицигли, грифла, мършанки, найкверци, шпорхей*). Те свидетелстват не само за наивни или просторечни лексикални реинтерпретации, традиционно наричани народна етимология, както и за несполуки при научните етимологични справки, но и за някои логични формо- и словотворчески процеси. В добавка е редно да се отбележи експлицитно, че в рамките на посочената тридялба бяха обхванати лексеми от три подгрупи, визиращи „народното етимологизуване“ от следните гледища: (1) когато обект на „народно етимологизуване“ са били домашни думи, (2) когато то е било приложено спрямо заемки и (3) когато е протекло на чужда почва, преди заемката да проникне в български. Отчитането на последното обстоятелство не е по-маловажно от представянето на реализирани в нашия език преосмисляния, защото то, от една страна, дава възможност да се онагледи универсалността на явлениято, а от друга – подкрепя старанието на онези съставители на справочници, които се стремят да предложат по-коректна и по-изчерпателна етимологична характеристика за възприетата в български чуждоезична лексика.

Подредени в корпуса по азбучен ред, заглавните думи се подлагат на етимологичен коментар в обем, чиято цел е да удостовери реалната генетична връзка на лематизираните думи с техните прототипи и/или тяхната дивергентна граматическа адаптация (най-вече чрез сингуларизиране на чужди плурални облици). Така 120 години след появата на класическата монография на проф. Иван Шишманов „Принос към българската народна етимология“ (1893) и на фона на относително маргинализираното третиране на явлениято вторична мотивация в българската лексикология, можа да бъде осъществено настоящото му по-компактно представяне. Както нееднократно бе изтъквано дотук, фокусиращ принцип, критерий и ориентир при набирането на пригодна за лематизиране лексика се оформи установимото наличие на фонетично, семантично, граматическо и/или словообразователно преосмисляне на домашен или заимстван лексикален материал с цел той да бъде осмислен и по този начин приобщен преди всичко към нашата самобитна представа за света.

ПО-ВАЖНИ ИЗПОЛЗВАНИ И ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Андрейчин, Л.* и др. Български тълковен речник. Четвърто издание, допълнено и преработено от Д. Попов. София, 2005.
- Армянов, Г.* Речник на българския жаргон. София, 1993.
- Ахтаров, Б.* 1939: Материали за български ботаничен речник. Събрани от Б. Давидов и А. Явашев, подредени от М. Шосев и П. Балабанова, допълнени и редактирани от Б. Ахтаров. София, 1939.
- Бакалов, Г.* Речник на чужди думи. София, 1939.
- Батаклиев, Г.* Антична митология. Богове и герои. София, 2011.
- Библия.* Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. София, 1991.
- Бояджиев, С.* и др. Речник на съвременния български книжовен език. Т. 1–3, София, 1955–1959.
- Бояджиев, Т.* Същност и поява на народната етимология. – В: Езикът и социалният опит. Проблеми на социолингвистиката Х. Материали от Десетата конференция по социолингвистика, посветена на 70-годишнината на академик Михаил Виденов, София, 10–11 април 2010 г. София, 2011, стр. 51–60.
- Бояджиев, Т.* и др. Идеографски диалектен речник на българския език. Т. I А–Д. София, 2012.
- Брезински, Ст.* Трудният български език. София, 2006.
- Българска енциклопедия А–Я.* Главен редактор Е. Головински. София, 1999.
- Ванков, Л.* Към историята на някои заемки от западните романски езици в български и в други балкански езици. – В: Годишник на Софийския университет, Филологически факултет. Т. 54/2, 1959, София, 1960, стр. 171–280.
- Велева, М.* Речник на родовите варианти при нарицателните съществителни имена в българския език. Велико Търново, 2009.
- Влахов, С.* Енциклопедичен речник от Авгий до Яфет. Чужди собствени имена в езиковия свят на българина. София, 1998.
- Габеров, Ив. / Д. Стефанова.* Речник на чуждите думи в българския език с приложения. Пето преработено и допълнено издание. Велико Търново, 2002.
- Георгиев, Вл.* Въпроси на българската етимология. София, 1958.
- Георгиев, Вл.* Българска етимология и ономастика. София, 1960.
- Георгиев, Вл. / Ив. Дуриданов.* Езикознание. Учебник за университета. София, 1959.
- Георгиев, Вл.* и др. Български етимологичен речник. Т. 1–7 (*а-терясвам*) София, 1971 сл.
- Геров, Н.* Речник на българския език с тълкуване речите на български и на руски. 1–6. Пловдив, 1895–1908.
- ГРАМОТА.РУ – справочно-информационный интернет-портал „Русский язык“.
- Данчов, Н. Г. / И. Г. Данчов.* Българска енциклопедия. София, 1936.
- Дейкова, Хр.* Народна етимология в българската и чешката орнитологична терминология. В: Славянските изици отблизо. Сборник в чест на 70-годишнината на доцент Янко Бъчваров. София, 2013, стр. 172–180.

- Димитрова-Тодорова, А.* Собствените имена в България (изследвания, анализ, проблеми). София, 2011.
- Зварич, В. В.* Нумизматическият словарь. Издание третъе, дополнено. Львов, 1978.
- Иванова-Мирчева, Д. / Давидов, А.* Малък речник на старобългарския език. Велико Търново, 2001.
- Иванчев, Св.* Приноси в българското и славянското езикознание. София, 1978.
- Илчев, Ст.* Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.
- Илчев, Ст.* Из живота на думите. Езикови бележки. София, 1975.
- Илчев, Ст. / А. Иванова / А. Димова / М. Павлова.* Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. София, 1974.
- Карастойчева, Цв.* Българския младежки говор. София, 1988.
- Касабов, Ив. / Кр. Симеонов.* Универсален енциклопедичен речник. Т. 1–2. София, 1999–2003.
- Китанова, М.* Етнолингвистични етюди. Велико Търново, 2010.
- Крумова-Цветкова, А.* Речник на трудностите в българския език. София, 1999.
- Кръстева, В.* Речник на турцизмите в българския език. Второ преработено издание, София, 2013.
- Марков, Н.* Пълен френско-български речник. Второ издание, илюстрирано. София, 1906.
- Милев, А. / Б. Николов / Й. Братков.* Речник на чуждите думи в българския език. Пето издание. Допълнено и основно преработено от Е. Пернишка. София, 2000.
- Младенов, Ст.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София, 1941.
- Младенов, Ст.* Речник на чуждите думи в българският език с обяснения за потекло и състав. Трето издание. София, 1947.
- Намеранов, Н.* Чужди думи в професионалния говор на българските шивачи. – В: Българска диалектология. Проучвания и материали. Книга I. София, 1962, стр. 219–240.
- Нанов А. / А. Нанова.* Български синонимен речник. Трето издание, София, 2008.
- Нов правописен речник на българския език.* Българска академия на науките. Институт за български език. Отг. редактор чл.-кор. В. Станков, София, 2002.
- Обратен речник на българския език.* Българска академия на науките. Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“. Съставители Вл. Мурдаров и др. София, 2012.
- Определител на растенията в България.* Подобщата редакция на проф. Д. Делипавлов. София, 1983.
- Официален правописен речник на българския език.* Авторски колектив Вл. Мурдаров и др. София, 2012.
- Парашкевов, Б.* Немски елементи в говора на банатските българи. София, 2007.
- Парашкевов, Б.* Етимологични дублети в българския език. Енциклопедичен речник на думи и имена с единно лексикално първоначало. София, 2008.
- Парашкевов, Б.* Отименна лексика в словника на българския език. Енциклопедичен речник на производни от собствени имена. София, 2011.
- Пашова, Г. / Б. Наймушин / Б. Велева.* Речник на чуждите думи в българския език. София, 2001.
- Пернишка, Е. / Д. Благоева / С. Колковска.* Речник на новите думи и значения в българския език. София, 2003.

- Пернишка, Е. / Д. Благоева / С. Колковска.* Речник на новите думи в българския език (от края на ХХ и първото десетилетие на ХХІ в.). София, 2010.
- Пизани, В.* *Этимология. История – проблемы – метод.* Перевод с итальянского Д. Э. Розенталя. Москва, 1956.
- Поспелов, Е. М.* *Географические названия мира. Топонимический словарь.* Москва, 2001.
- Радева, В.* *Български тълковен речник.* София, 2012.
- Речник на българския език.* Българска академия на науките. Институт за български език. Т. 1–13 (*а-прелестно*). София, 1977 сл.
- Рязанцев, Н. Д.* *Имена и названия. Словарь эпонимов: имена собственные, перешедшие в названия; образование терминов и понятий; происхождение имен нарицательных; слова, употребляемые в переносном смысле.* Москва, 1998.
- Синонимен речник с антоними.* Авторски колектив Е. Георгиева и др. София, 2013.
- Словарь иностранных слов.* Издание седьмое, переработанное. Под редакцией И. В. Лехина и др. Москва, 1980.
- Стаменов, М.* По въпроса за т.нар. непредсказуеми промени в значението на думите след заемане. – В: *Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Лилия Крумова-Цветкова. Съставителство и научна редакция доц. д-р Д. Благоева, доц. д-р С. Колковска.* София, 2012, стр. 84–92.
- Старева, Л.* *Български светци и празници.* София, 2003.
- Старобългарски речник.* Роланда Блажева и др. Старобългарски речник Т. II (О–У). БАН-ИБЕ, София, 2009.
- Стойнев, А.* *Българска митология. Енциклопедичен речник.* София, 1994.
- Фасмер, М.* *Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева.* Т. 1–4. Москва, 1964–1973.
- Филипова-Байрова, М.* *Гръцки заемки в съвременния български език.* София, 1969.
- Филипова-Байрова, М. / С. Бояджиев / Ел. Машалова / К. Костов.* *Речник на чуждите думи в българския език.* София, 1982.
- Фиюзи, Х.* *Персийски думи в българския език.* София, 2004.
- Флорин, С.* *В словесните дебри. Практика на превода (с теория между редовете).* София, 1990.
- Холиолчев, Хр. / М. Младенов / Л. Радева.* *Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник.* София, 2012.
- Четриков, Св.* *Музикален терминологичен речник.* Второ издание. София, 1979.
- Чолева-Димитрова, А.* *Селищни имена от Югозападна България. Изследване.* Речник. София, 2002.
- Шанский, Н. М.* *Этимологический словарь русского языка. 1–2 (а-кюри).* Москва, 1963–1982.
- Шанский, Н. М., В. В. Иванов, Т. В. Шанская.* *Краткий этимологический словарь русского языка. Пособие для учителя. Издание 2-е, исправленное и дополненное.* Москва, 1971.
- Шишманов, Ив.* *Принос към българската народна етимология.* – В: *Сборник народни умотворения, IX,* София, 1893, 443–646.
- Wańkowski, A.* *Etymologiczny słownik języka polskiego.* Т. 1–2 (А–Р). Warszawa, 2000.
- Waumgartner, E. / Ph. Ménard.* *Dictionnaire étymologique et historique de la langue française.* Paris, 1996.
- Burkart, W.* *Neues Lexikon der Vornamen. 3. Auflage.* Köln, 1995.

- Ciorănescu, A.* Dicționarul etimologic al limbii române. București, 2002.
- Cortelazzo, M. / P. Zolli.* Dizionario etimologico della lingua italiana. T. 1–5. Bologna, 1979–1988.
- Dauzat, A. / J. Dubois / H. Mitterand.* Nouveau dictionnaire étymologique et historique. Paris, 1971.
- Dauzat, A. / Rostaing, Ch.* Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France. Paris, 1963.
- Drosdowski, G.* Duden. Lexikon der Vornamen. Herkunft, Bedeutung und Gebrauch von mehreren tausend Vornamen. 2., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim, 1974.
- Duden.* Das große Fremdwörterbuch. Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter. 3., überarbeitete Auflage. Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. Mannheim, 2003.
- Duden.* Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 3., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Hrsg. von der Dudenredaktion. Duden Bd. 7, Mannheim, 2001.
- Duden Online.* Die Deutsche Rechtschreibung. Bibliographisches Institut GmbH, 2013.
- Ebner, J.* Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch des österreichischen Deutsch. 3., vollständig überarbeitete Auflage. Dudenverlag, Mannheim / Leipzig / Wien / Zürich, 1998.
- Grimm, J. und W.* Deutsches Wörterbuch. T. 1–16. Leipzig, 1854–1960.
- Kiparsky, V.* Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. – In: *Annales academiae scientiarum fennicae B*, T. XXXII/2, Helsinki, 1934.
- Kluge, F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von E. Seebold, 24., durchgesehene und erweiterte Auflage, Berlin/New York, 2002.
- Olschansky, H.* Täuschende Wörter. Kleines Lexikon der Volksetymologien. Stuttgart, 2009.
- Onions, C. T. / G. W. S. Friedrichsen / R. W. Burgfield.* The Oxford Dictionary of English Etymology. Oxford, 1979.
- Paraschkewow, B.* Wörter und Namengleicher Herkunft und Struktur. Lexikon etymologischer Dubletten im Deutschen. Berlin/New York, 2004.
- Pfeifer, W.* Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Erarbeitet unter der Leitung von W. Pfeifer, fünfte Auflage, München, 2000.
- Picoche, J.* Dictionnaire étymologique du français. Paris, 1994.
- Räsänen, M.* Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen. Helsinki, 1969.
- Seibicke, W.* Wie sagt man anderswo? Landschaftliche Unterschiede im deutschen Wortgebrauch. Duden-Taschenbücher 15, Mannheim, 1972.
- Skok, P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 1–4. Zagreb, 1972.
- Striedter-Temps, H.* Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen. Wiesbaden, 1958.
- Teuschl, W.* Wiener Dialektlexikon. Wien, 1990.
- Theissen, U.* Deutsch-altbulgarisches Wörterbuch. Sofia, 2001.
- Veen, P. A. F. van.* Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden. In samenwerking met drs. N. van der Sijs. Utrecht/Antwerpen, 1993.
- Webster's New Encyclopedic Dictionary.* Created in Cooperation with the Editors of Merriam-Webster. Springfield (MA), 2002.
- Zanichelli.* Dizionario etimologico della lingua italiana. Le opere Zanichelli su CD-ROM, 1999.

СЪКРАЩЕНИЯ

австр. – австрийски немски	лагв. – латвийски	срнидерл. –
алб. – албански	лит. – литовски	среднонидерландски
америк. – американски	макед. – македонски	ср.р. – среден род
(английски)	мн.ч. – множествено число	срфрен. – среднофренски
англ. – (британски)	м.р. – мъжки род	срхрв. – сърбохърватски
английски	народнолат. – народен	сръб. – сръбски
англофрен. – англофренски	латински	стангл. – староанглийски
араб. – арабски	нем. – немски	стбълг. – старобългарски
арм. – арменски	нидерл. – нидерландски	ствиснем. –
асир. – асирийски	новолат. – новолатински	старовисоконемски
африк. – африканс	норв. – норвежки	стгръц. – старогръцки
бав.-австр. – баварско-	осман. – османотурски	стевр. – староеврейски
австрийски	остар. – остаряло	стинд. – староиндийски
букв. – буквално	перс. – персийски	стисп. – староиспански
бълг. – български	пол. – полски	стнорд. – старонордски
венец. – венециански	порт. – португалски	струс. – староруски
виен. – виенски	поч. – починал	стсакс. – старосаксонски
вж. – виж	праслав. – праславянски	стфранк. – старофранкски
вин.п. – винителен падеж	прованс. – провансалски	стфрен. – старофренски
галороман. – галоромански	разг. – разговорно	стчеш. – старочешки
герм. – германски	респ. – респективно	сщ. – същото
гот. – готски	род.п. – родителен падеж	твор.п. – творителен
гръц. – (старо)гръцки	рум. – румънски	падеж
дат.п. – дателен падеж	рус. – руски	т.нар. – така наречен
диал. – диалектно	санскр. – санскрит	трак. – тракийски
долнонем. – долнонемски	словаш. – словашки	тур. – турски
евр. – еврейски	словен. – словенски	унг. – унгарски
ед.ч. – единствено число	собств. – собствено	фин. – фински
ж.р. – женски род	срангл. – средноанглийски	френ. – френски
ие. – индоевропейски	срв. – сравни	хърв. – хърватски
имен.п. – именителен падеж	срвеклат. – средновековен	циг. – цигански
инд. – индийски	латински	черкслав. –
исп. – испански	срвиснем. –	черковнославянски
итал. – италиански	средновисоконемски	чеш. – чешки
кимр. – кимрийски	сргръц. – средногръцки	швед. – шведски
кит. – китайски	(византийски)	швейц. – швейцарски
къснолат. – късен латински	сринд. – средноиндийски	немски
кюрд. – кюрдски	(пракрит)	южнонем. – южнонемски
лангоб. – лангобардски	срнем. – среднонемски	якут. – якутски
лат. – латински	(говори)	япон. – японски

абрихт ‘рендосвачна машина’: Дърводелски термин (с баварско-австрийска лабиализация /a/ > /o/ също **òбрихт**), възникнал у нас като началословна изолация от пълната форма **абрихтмашйна**. Тя отразява контрахираната още на немска почва композиция *Abricht(hobel)maschine* ‘(рендосвачна) машина за изглаждане’ с втора съставка *Hobel* ‘рендe; рендосвачен’ и трета *Maschine* ‘машина’. Възникналата в български изолация фактически застъпва използваната като първа съставка на композицията основа на глагола *abrichten* ‘изправям, изглаждам’. В наши пособия реалната словообразователна процедура при тази заемка продължава да се пренебрегва и тя неправилно се възвежда непосредствено към глагола *abrichten*, при това с неуместната семантична ремарка ‘сглобявам, нагласявам’. Представеното тук съкращаване на словни деривати и композиции е похват в рамките на така наречената езикова икономия, изразяваща се в реципирането не на цялата дума, а само на част от нея (на латински *pars pro toto* ‘частта вместо цялото’). Той се осъществява както във вид на изолиране (вж. още *аницуг, балансир, бланк, боди, буксир, бус, винкел, винт, въдства, герб, градир* (под *градирна*), *дансинг, децимал, допинг, кетел, кетен¹, крос¹, къмпинг, лак², мурмел, нивелир, паркинг, пасир, паус, пендел, пикир, пломбир, фарт, фул, халф* (под *халба*), *холдинг, хутпак, чело, шлеп, шус, шрайх, яхта*), така и на фрагментиране (вж. *зол, мис, сант, туфли* под *пантоф*). Добре известен е и трети похват – елипсата, при която бива изпускана част от атрибутивно или предложно

словосъчетание, както се установява при *адзури, бланка, допинг, павана, пура, миля, мини-* (под *миниатюра*), *омнибус* (под *бус*), *халба, шлюз*.

авансцена ‘частта от сцената, която е пред завесата’: Театрален термин, възприет чрез рус. *авансцена* и/или нем. *Avantszene* от френ. *avant-scène*, съставено от *avant* ‘по-напред’ (< къснолат. *abante* сщ.) и *scène* ‘сцена’ (чрез лат. *scaena/scena* от гръц. *σκηνή* ‘шатра, палатка; колиба; сцена’). Към наречието *abante* в народния латински бил образуван глагол **abantiare* ‘придвижвам напред’, унаследен във френския *avancer* със същото значение, но и в смисъл на ‘предплащам’. Както глаголт, така и производното *avance* ‘предплата; предимство’ са намерили почва в български: *авансирам* и *аванс*, като популярността на *аванс* подвежда към преосмисляне по народна етимология на първата съставка в *авансцена* в посока **авансцена**, напр. *Сцената има долна сценична механизация – основна сцена с въртящ се кръг, авансцена, която се движи... Сцената е с площ около 120 м² с аванс-сцена, малки джобове... Беше акцентирано и върху биографичния филм за Жуан Лин-ю „Аванс сцена“ (1992) на реж. Стенли Куан... В немски и руски, а оттам и в български втората съставка на френската композиция е била приобщена към вече утвърденото означение за сцена, което отразява латинското, а не френското произношение на гръцко-латинската дума, възпроизведено автентично например в тур. *avansen* ‘авансцена’. Подложено на аналогична процедура, френското словосъчетание *mise en scène* букв. ‘постановка, обстановка на*

А

сцената' (с първа съставка субстантивираното минало причастие *mise* ж.р. на глагола *mettre* 'слагам, поставям', унаследен от латинския *mitto* 'изпращам, отпращам, разпускам') дава началото както на рус. *мизансцѐна*, така и на бълг. *мизансцѐн/ мизансцѐна* 'разположение на декори, мебели, актьори на театралната сцена в даден момент на представлението'. За друга протекла по сходен начин адаптация вж. *плау̀дарм*.

авока̀до: В името на този южноамерикански крушообразен плод (новолат. *Persea gratissima*) се отразява исп. остар. *avocado* 'адвокат', наследено от лат. *advocatus* букв. 'призованият (да помогне в правен спор)', субстантивирано минало причастие на глагола *advoco* 'призовавам'. Превръщането на исп. *avocado* 'адвокат' в означение за екзотичния плод е станало в резултат на народна етимология: с тази дума е била осмислена днес вече легитимната индианска заемка в испанския език *aguacate* 'авока̀до' като застъпник на ацтекското име на плода *ahuacatl* (букв. 'тестиси' поради оприличаване по форма, но може би и поради употребата му като афродизиак). Впрочем вторично мотивиране на испанизма *avocado* било осъществено и в английски, където покрай този облик и успоредния му вариант *avocado* през XVIII в. се оформило синонимно употребяваното съчетание *alligator pear* (букв. 'алигаторска круша', вероятно поради сходния вид на алигаторската кожа и обвивката на авока̀дото). Като полукалка то е документирано и в немски: *Alligatorbirne* покрай *Advokatenbirne* (детерминат *Birne* 'круша').

а̀гни се: Глагол, образуван от съществителното *а̀гне* и употребяван по отношение на овца, която добива едно

или повече агнета. Както покрай *коти се* 'котка, която ражда котенца' се използва глагол от свършен вид *окоти се*, така и към *а̀гни се* било създадено аналогично производно с двойка представка: **о̀а̀гни се** или **о̀ба̀гни се**. От втория вариант чрез преразлагане на представката (*об-а̀гни се* > *о-ба̀гни се*) и изпускане на префикса *о-* се появил вторичен, диалектно ограничен в употребата си глагол от несвършен вид с нараснал корен: **ба̀гни се**. Механизмът на неговата поява е намекнат още в речника на Н. Геров: *ба̀гня се* (от *оба̀гня се*) 'а̀гня се, оба̀гнувам се'.

адз̀ури: В спортния жаргон както това елиптично наименование, така и цялостното **скуа̀дра адз̀ура** възпроизвеждат адекватно итал. *gli azzurri* 'сините', респ. *la squadra azzurra* 'синият отбор' като означения за състезателите от националния футболен отбор на Италия и за самия отбор. С аналогично началословие в нашата минералогична и химична терминология се използват термините **азури́т** и **аз̀ур** съответно като имена на сходен с малахита син на цвят минерал и на синята анилинова боя, употребявана за оцветяване на микроорганизми при микроскопски изследвания. Първоизточник на тези означения е персийската дума *lāğward* 'лазури́т; цвят на лазури́т', която с арабско посредничество ляга в основата на *lazur/ lazur(i)um* 'синева; син цвят; лазури́т' в средновековния латински. Чрез пол. *lazur* и рус. *лазурь* сщ. то намира достъп и в български: **лаз̀ур** 'небесна синева; лазури́т'. На романска почва обаче началословното *l-* в срвеклат. *lazur* било преосмислено като кратък определителен член *l'* и този звук отпаднал, така че в крайна сметка думата придобила гласеж *azzurro* в италиански, *azur* във френски и *azul* в испански (срв. френското и

испанското име на Лазурния бряг *Côte d'Azur*, респ. *Costa Azul* като друго наименование на Френската ривиера).

адмирал: Най-високият чин във военноморското командване води началото си от арабизма *amīr* ‘началник, командир’ (чрез тур. *emir* източник също на заемката *емир*) в съчетания като *amīr al-‘ālī* ‘високопоставен началник’ или *amīr ar-rahl* ‘командващ транспорта’. Смята се, че в резултат на внушавания от титлата респект в средновековния латински тя формално била опряна на глагола *admīro* ‘възхищавам се’ (застъпен в *адмуирам* щ.) и развила облик *admiralis*, който в деглутиниран вид се превърнал в интернационализъм, намерил място и в български: *адмирал*. Вторите съставки на съчетанията съдържат арабския определителен член *al-*, респ. – пред звук /r/ – в асимилиран вид *ar-* (вж. *азимут*, срв. *алгоритъм*).

адреналин: Означение за произвеждания от сърцевината на надбъбречната жлеза хормон, чието интензивно отделяне се поражда от наличието на стресови ситуации (страх, гняв, усилено физическо натоварване). Терминът е образуван на базата на латинизмите *ad* ‘до, при’ и *ren* ‘бъбрек’. Може би поради несъзнателното му сближаване с името **Андрей** (от гръц. *Ἀνδρέας*, чрез прилагателното *ἀνδρεῖος* ‘мъжествен’ производно от *ἀνήρ*, род.п. *ἀνδρός* ‘мъж’) в устаната реч, а и в отделни печатни обяви в български (но също и в руски) се среща неправилно назализиран вариант **андреналин** (вж. *антракция*). Ето някои примери от българския Гугъл: *Шоколад, секс, усмивка и андреналин – тайната за дълголетие...* *Андреналин, феърплей и много награди на първия български Men's Health Urbanathlon...*, респ. *Андреналин сильнейший мотиватор...* *Андреналин на бое Кличко зашкаливал...*

аербег: Заедно с варианта **аербек** (мн.ч. *аербеци*) това означение за приспособлението в леки коли и при спортни съоръжения, което намалява риска от наранявания при катастрофиране и падане, представлява опираща се на префиксоида **аер(о)-** (вж. *аер(о)коняк*) просторечна адаптация на англ. *airbag* ‘въздушна възглавница’, съставено от *air* ‘въздух’ (вж. *аерозол*) и *bag* ‘торба, чувал’. По-адекватно възпроизвеждане на англицизма се постига чрез облика **еърбег** покрай варианта **ербег**, които кореспондират с прецеденти като **Еърбъс**, **България Еър** (англ. *Airbus, Bulgaria Air*) и *софтуер, хардуер* (англ. *software, hardware*). Просторечният вариант *аербек* от своя страна намира компания в наименованието на друг автомобилен реквизит, което обаче не е преосмислено, а само изопачено: **шибидак** (мн.ч. *шибидаци*) вместо **шибедах** за нем. *Schiebedach* букв. ‘плъзгащ се покрив’.

аерозол ‘колоидна или дисперсна система, равномерно разпределена във въздушна среда’: Както проличава от нем. *Aerosol*, рус. *аэрозоль*, френ. *aérosol*, англ. *aerosol*, става дума за международен химичен термин. Съставен е от композиционната форма на гръц. *ἀήρ* ‘въздух’ (срв. *аер(о)коняк*) и втори компонент *sol* – началословна фрагментация от лат. *solutio* ‘разтвор’ (вж. *зол*). Следователно несъстоятелен е опитът в някои помагала за детермината *-зол* да се търси опора в гръц. *σόλος* ‘маса, вещество’.

аероконяк, с по-лежерно произношение също **аерконяк** или **айроконяк**: Разговорни облици, оформени чрез подмяне на семантично неясната първа част **айер-** в чуждицата **айерконяк** ‘напитка, приготвяна от минимум 20-градусов алкохол, жълтък и захар’ с префиксоида **аер(о)-** ‘възду-

хо-’, отразяващ композиционната форма на гръц. *ἀήρ* ‘въздух’ и известен например от *аерозол* (вж.), *аерогара*, *аероплан*, *аеростат*. Името на напитката застъпва австрийската композиция *Eierkognak*, съставена от *Eier* (мн.ч. от *Ei* ‘яйце’) и галицизма *Kognak* ‘коняк’ (< френ. *cognac* – название по едноименния град в Югозападна Франция), така че като цяло тя означава буквално ‘яйчен коняк’. В Германия за нея се използва аналогична композиция – *Eierlikör*, сиреч ‘яйчен ликьор’.

азимут: В началословието на този застъпник на международния астрономически термин *azimuth*, почиващ върху множествената форма *as-sumūt* на араб. *as-samt* букв. ‘пътят’, е аглутиниран предпоставният арабски определителен член *al-* (срв. *алгоритъм*), който пред име с началословна предноезична съгласна или /t/ бива асимилиран и звучи *ad-*, *an-*, *as-*, *az-*, *ar-*. Любопитно е, че същият арабизъм, но в единствено число и без определителен член е дал началото на друг астрономически термин: **зенит**. Част от значителното разминаване в гласежа на двата етимологични дублета се дължи на утвърдила се грешка в графиката на *zenith*. В испански думата е била обособена от арабския израз *samt ar-ra’s* ‘път над главата’, но при преписване на латинизирания облик *semt/zemt* буквата <m> погрешно била разчетена като <ni> (вж. *акне*), поради което вместо във вид *zemt* терминът се разпространил с изопачено изписване *zenit(h)*. С наличие и отсъствие на арабски определителен член се характеризира освен това двойката етимологични дублети *хазарт* и *зар* (вж.).

айзенгарн ‘памучен плат, който се отличава с коравина и метален блясък’: Приведена от Н. Намеранов заемка, която застъпва немската композиция

Eisengarn букв. ‘желязна прежда’, съставена от *Eisen* ‘желязо’ и *Garn* ‘прежда’. За разлика от коментираниите по-долу *камгарн* и *щрайхгарен* тук означението е пренесено върху продукта от въпросната прежда. Получавана чрез гланциране, тя представлява добре апретирана памучна прежда, чието име е подвеждащо, както проличава и от споменатия метален блясък в дефиницията за *айзенгарн*. Макар детерминантът на прототипа да означава желязо, той не е указание за наличието на този метал в преждата, а само изтъква нейната изключителна здравина и устойчивост.

акне ‘кожно заболяване с образуване на гнойни мехурчета поради възпаление на мастните жлези’: Предполага се, че обликът на този медицински термин се е оформил чрез погрешно разчитане (срв. *азимут*, *мамут*) и подмяна на носовата гласна /m/ в гръц. *ἀκμή* ‘обрив; острие, връх; връхна точка’ с /n/. В автентичен вид гърцизмът е източник на друг медицински термин, с който образуват двойка етимологични дублети: **акме** ‘най-висока точка на една болест; връхна точка на температурната крива (пълно развитие на треската)’. Не с оглед на медицинските термини, а изхождайки от значението ‘връхна точка’ в смисъл и на ‘съвършенство’ е било мотивирано наименованието на модернистичното литературно течение **акмейзъм** през първата четвърт на ХХ в. в Русия, което поставяло високи изисквания за прецизност на израза и яснота на формите.

акупунктура ‘иглотерапия’: Това е коректното наименование на метода за лечение чрез бодене със специални игли, което – както и нем. *Akupunktur* – отразява новолат. *acupunctura*. То е съставено от лат. *acus* ‘игла’ и *punctura* ‘убождане’ (абстрактно производно от

глагола *pungo* ‘бода, убождам’, със субстантивирано среднородово причастие *punctum* ‘убождане; точка’, откъдето иде бълг. **пункт**). Чрез подмяна на първата гласна /y/ в акупунктура с /o/, формално характеризирани като разподобяване, възниква не книжовният облик **акупунктура**. Причина за пораждаването му по-скоро е така наречената свръхстарателност (срв. аналогично **акумолатор** и **акумулатор** вместо правилното **акумулатор**, застъпник на лат. *accumulator* ‘събирач, натрупвател’, деятелно или инструментално име към глагола *accumulo* ‘натрупвам’), но не е изключено влияние (атракция) и от страна на съюза **акò**.

акустирам ‘спирам на корабен пристан’: Има се предвид глаголът **акоштирам**, който чрез френ. *accoster* сщ. отразява итал. *accostare* ‘слагам близо до, доближавам; акостирам’, съставен от *costa* ‘ребро; бряг’ и представка *a-* ‘до-’. Неправомерният облик с гласна /y/ в глаголния корен би могъл да се обясни с източнобългарска редукция /o/ > /y/ в неударена сричка, но езиковата характеристика на примери в интернетни форуми като *Чудя се, дали лятото да не акустирам на село? Бабата и дедата дали че ме търпат да ме ранат 3 месеца?* свидетелства еднозначно за асоцииране с по-известните латинизми **акүстика**, **акустичен/ акустически** (адаптации на нем. *Akustik, akustisch*, които с латинско посредничество възлизат към гръц. *ἀκουστικός* ‘отнасящ се до слуха’, производно от глагола *ἀκούω* ‘слушам’).

акчè: Най-дребната сребърна монета в Османската империя, използвана в периода XIV–XVII в. Равнявала се е на около една трета от парата (а не на три пари, както се отбелязва в някои справочници). В този си гласеж и особено

с акцентния вариант **акче** означението показва приобщаване към умалителните (тип *цветчè, чукчè*, респ. *күбче, тòпче*) чрез преосмисляне на турския прототип *акша*. По същество той е субстантивация на турското прилагателно *акша* ‘белезникав’, производно от *ак* ‘бял’. Монетата не само била равностойна на една *аспра* (вж.), но и представлявала калка на този гърцизъм, назован по белезникавия цвят на среброто. Аналогични морфологични преосмисляния са намерили израз както в *копче* (вж.), така и в **налчè** и **парчè**, застъпващи тур. *nalça* ‘дъговидна пластинка, поставяна на тока, за да го предпазва от износване’ и *parça* ‘къс’. В подкрепа на адаптацията може да е съдействало и наличието на заети наготово сходни облици като *кенче, кюлче* (< тур. *kerçe, külçe*).

аларма ‘тревога; шум, гълчава; сигнал за тревога’: Това означение, днес използвано главно като универбат вместо алармено устройство (полукалка на нем. *Alarmanlage*), е морфологично адаптирана заемка от женскородовото френско *alarme* ‘тревога; безпокойство’ (срв. *плацдарм*). То от своя страна застъпва италианизма *allarme* ‘тревога, смут’, представляващ пълно срастване на преосмислената военна команда *all'arme!* ‘на оръжие!’, която се състои от предлога *a* ‘към, на’, определителния член за ж.р. мн.ч. *le* (пред гласна *l'*) и *arme*, мн.ч. от *arma* ‘оръжие’ (сингуларизация на лат. *arma* ‘сечива, оръжия’). Така в структурно отношение романизмът *аларма* е доста сходен с *огретен* (вж.), като наличието на предлог в състава му пък го отличава от коментираниите под *алгоритъм* структури, включващи безпредложен предпоставен определителен член. Освен *аларма* в български са документирани още няколко аналогични срас-